

Salim Kadri KERIMI

Istoričar – karijerni diplomat u penziji, istraživač,

Republika Sjeverna Makedonija

E-mail: salimkerimi@yahoo.com

1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article

UDK/UDC: 94:314.7:323.15(497:560)"195" Janjetović Z. (051)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.11.477>

**NEKI ČUDNI - ANAHRONIČNI STAVOVI
GOSPODINA ZORANA JANJETOVIĆA O
ISELJAVANJU MUSLIMANSKOG STANOVNIŠTVA
JUGOSLAVIJE U TURSKU**

Apstrakt: *U časopisu Instituta za noviju istoriju Srbije, Beograd – “Tokovi istorije”, 3/2022, pored ostalih članaka, objavljen i „Originalni naučni rad“, na engleskom jeziku, dr. Zorana Janjetovića, naučni savetnik u pomenutom Institutu, o iseljavanju kosovskih Albanaca u Tursku, tokom 50 godina 20. vijeka. U istom članku ovoj autor se s pravom djelimično osvrnuo i na pitanje iseljavanja i ostalog muslimanskog stanovništva Jugoslavije u Tursku, prije i poslije Drugog svjetskog rata. Nakon čitanja i analiziranja članka, došao sam do zaključka da pomenuti rad svakako je originalan, ali, po mom mišljenju, nikako naučni. Drugim riječima, u doba kada gotovo sva arhivska građa je dostupna za istraživanje pomenute problematike, zaključiti da je iseljavanje Albanaca, Turaka, Bošnjaka i drugih muslimana Kosova i FNR Jugoslavije u cjelini, u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, bilo slobodno/po njihovoj slobodnoj volji, po mom mišljenju i dubokom uvjerenju, je van svake logike i historijske istine. Zaključci g. Zorana Janjetovića, pored ostalog, da:*

a) „...djelimično iseljavanje etničkih Turaka bilo je prihvatljivo, ali je iseljavanje svih muslimana, posebno Albanaca, smatrano politički štetnim. Kako bi se to spriječilo, makedonska teritorija je podijeljena na ‘blokove’, ovisno o broju etničkih Turaka. Od onih sa većim brojem Turaka iseljavanje je bilo dozvoljeno, ali iz onih sa manjim brojem nije bilo“;

b) „Jugoslovenske i srpske vlasti su se od samog početka suprotstavljale iseljavanju neturaka i ta politika je – posebno za muslimane van Makedonije – ostala na snazi dugo vremena. Neosnovane su tvrdnje pojedinih zapadnih autora da su ‘srpske’ vlasti navodno htele da proteraju Albance. Naprotiv, sve do 1957. godine vlasti u Srbiji su bile protiv iseljavanja sa Kosova, a Savezna vlada je takođe želela da ograniči iseljavanje samo na makedonske Turke“; i,

c) „Muslimani su počeli da se iseljavaju u Tursku nakon ‘Džentlenskog sporazuma’ između Tita i turskog ministra vanjskih poslova Fuata Keprilija iz 1953. godine. Sporazumom je bilo predviđeno iseljavanje etničkih Turaka iz Jugoslavije, ali su im se pridružili i drugi muslimani. Zato su jugoslovenske vlasti nastojale da ograniče iseljavanje samo na delove Makedonije naseljene Turcima. Nije uspjelo jer su muslimani dolazili u Makedoniju iz drugih dijelova zemlje da emigriraju. Među ovim emigrantima bio je i izvestan broj kosovskih Albanaca. Kao i Turci, emigrirali su iz vjerskih, ekonomskih i socijalnih razloga. ... U članku se vidi da jugoslovenske vlasti ni na koji način nisu podržavale iseljavanje Albanaca, već su pokušavale da ih zaustave”, po mom mišljenju su neistinite i naučno neutemeljene.

Drugim rečima, prema mojim saznanjima, koja su prikazana u mojoj citiranoj knjizi i u nekoliko mojih članaka na ovu temu, masovno iseljavanje muslimanskog stanovništva, uključujući i iseljavanje Albanaca iz Jugoslavije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, počelo je kao posljedica flagrantne zloupotrebe pomenutog sporazuma od strane jugoslovenskih/makedonskih vlasti, dozvoljavanjem iseljavanja u Tursku ne samo manjeg dijela Turaka, kako je inače ranije bilo dogovoreno, već i cjelokupnog turskog i preostalog muslimanskog stanovništva. Drugim rečima, da zaključci g. Z. Janjetovića nisu tačni, pored ostalog, potvrđuje i krajni rezultat masovnog iseljavanja ne samo Turaka, već i veliki broj Albanaca i ostalog muslimanskog stanovništva.

Ključne riječi: Zoran Janjetović, Jugoslavija, Kosovo, Makedonija, Turska, Turci, Albanci, Torbeši, Bošnjaci, Muslimani, migracija.

SOME STRANGE - ANACHRONIC ATTITUDES OF MR. ZORAN JANJETOVIĆ ON EMIGRATION OF THE MUSLIM POPULATION OF YUGOSLAVIA IN TURKEY

Abstract: *In the Journal of the Institute for Recent History of Serbia, Belgrade – “Tokovi istorije”, 3/2022, among other articles, an “Original scientific paper” was published, in English, by dr. Zoran Janjetović, a scientific advisor in the mentioned Institute, on the Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s of the 20th century. In the same article, the author rightly partially referred to the question of the emigration of the rest of the Muslim population of Yugoslavia to Turkey, before and after the Second World War. After reading and analysing the such article, I came to the conclusion that the mentioned paper is certainly original, but, in my opinion, by no means scientific. In other words, in the time when almost all archival material is available for the research of the mentioned problem, to conclude that the emigration of Albanians, Turks, Boshniaks and other Muslims of Kosovo and the FPR of Yugoslavia as a whole, in Turkey, after the Second World War, was free/ according to their free will, in my opinion and deep conviction, is beyond*

all logic and historical truth. For example, the conclusions of Mr. Zoran Janjetović:

a) *„...partial emigration of ethnic Turks was acceptable, but the emigration of all Muslims, especially Albanians, was considered politically harmful. To prevent this, the Macedonian territory was divided into 'blocks' based on the number of ethnic Turks. Emigration was permitted from areas with a larger number of Turks, but not from those with a smaller number“;*

b) *„The Yugoslav and Serbian authorities opposed the emigration of non-Turks from the very beginning, and this policy remained in place for a long time, especially for Muslims outside of Macedonia. Claims by some Western authors that the 'Serbian' authorities allegedly wanted to expel Albanians are unfounded. On the contrary, until 1957, the authorities in Serbia were against emigration from Kosovo, and the Federal government also wanted to limit emigration only to Macedonian Turks “; and,*

c) *„The Muslims started to emigrate to Turkey after a 'gentlemen's agreement' of 1953 between Tito and Turkish Foreign Minister Fuat Köprülü. The agreement foresaw emigration of ethnic Turks from Macedonia, but other Muslims tended to join them. Because of that the Yugoslav authorities strove to limit emigration only to Turkish - inhabited parts of Macedonia. This failed because Muslims came to Macedonia from other parts of the country in order to emigrate. Among these emigrants there was a certain number of Kosovo Albanians. Like the Turks, they emigrated for religious, economic and social reasons... The article shows that the Yugoslav authorities in no way supported Albanian emigration, but rather that they tried to stop it“, in my opinion, are untrue and scientifically unfounded.*

In other words, according to my knowledge, and as cited in my book and in several of my articles on this subject, the mass emigration of the Muslim population, including the emigration of the Albanians from Yugoslavia to Turkey, after the Second World War started as a result of the flagrant abuse of the mentioned bilateral agreement, by the Yugoslav/ Macedonian authorities. The emigration to Turkey was allowed not only to a small portion of Turks, as previously was agreed upon, but rather to the Turkish and the rest of the Muslim population as a whole. That the stated conclusions of Mr. Z. Janjetović are not correct, among other things, is confirmed by the final result of the mass emigration not only the Turks, but also a large number of Albanians and other Muslim populations.

Key words: *Zoran Janjetović, Yugoslavia, Kosovo, Macedonia, Turkey, Turks, Albanians, Torbeshi, Boshniaks, Muslimes, Emigration.*

Uvodne napomene

Tokom januara 2024. godine imao sam priliku da pročitam „Originalni naučni rad“ dr. Zorana Janjetovića, naučni savetnik Instituta za noviju istoriju Srbije, o emigraciji kosovskih Albanaca u Tursku tokom 50 godina 20. vijeka, koji na engleskom jeziku (*Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*), objavljen je u časopisu „Tokovi istorije“, 3/2022. U istom članku, iz razumljivih razloga, autor se s pravom djelimično osvrnuo na pitanje iseljavanja i drugog muslimanskog stanovništva (Turaka, Bošnjaka, Torbeša/Goranaca, itd) Jugoslavije u Tursku, prije i poslije Drugog svjetskog rata. Nakon čitanja i analiziranja članka, došao sam do zaključka da je pomenuti rad svakako originalan ali, po mom mišljenju, nikako naučni. Drugim riječima, u doba kada gotovo sva arhivska građa je „na megdanu“, odnosno dostupna za istraživanje pomenute problematike, zaključiti da je iseljavanje Albanaca, Turaka, Bošnjaka i drugih muslimana Kosova i FNR Jugoslavije u cjelini, u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, bila je slobodna/po njihovoj slobodnoj volji, po mom dubokom uvjerenju, je van svake logike i istorijske istine. Da, istina je da je *fenomen iseljavanja muslimana sa Balkana, ... proces koji se oduvijek odvijao od kraja 17. vijeka*¹, ali identifikacija iseljavanja pomenutog stanovništva Jugoslavije u „Tursku“, u periodu nakon Balkanskih ratova i do 1945. godine sa iseljavanjem tog stanovništva od sredine 17. vijeka do kraja Balkanskih ratova, po mom mišljenju, nije naučno utemeljeno. Ovo, pogotovo što se iseljavanje do kraja Balkanskih ratova odvijalo u ratnim okolnostima, a iseljavanje nakon pomenutih ratova vještački su forsirale tadašnje srpske, odnosno jugoslovenske vlasti.

Budući da su moji stavovi i zaključci o razlozima i karakteru navedenog procesa, na sveobuhvatan način, predstavljeni u mojoj citiranoj knjizi, na makedonskom jeziku², u dva moja stručna rada³ i u više članaka i intervjuja, na turskom⁴, makedonskom⁵, albanskom⁶, srpskom⁷ i engleskom

¹ Zoran Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s, Tokovi istorije*, 3/2022, 94.

² Салим Кадри Керими, *Иселувањето на Турците од Македонија во Турција по Втората светска војна*, „Академски печат“, Скопје 2021.

³ Салим Кадри Керими, По повод 66 годишнина од масовното иселување на турското население од НР Македонија во Турција“, *Гласник*, 1/ 2019, 163-175; Salim Kadri Kerimi, *Iseljavanje Turaka iz Jugoslavije u Tursku: 70. godina od „Džentlenskog sporazuma“*, *Historijski pogledi*, god. VI. br. 9, Tuzla 2023. <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.9.184>.

⁴ Kerimi: *Göç, Makedonya'daki Türk ve Diğer Müslüman Halklarına Dayatıldı*, “Yeni Balkan“, 18 Nisan 2016; *İdam edilişlerinin 75'ci yıldönümü: Yücelciilere yöneltilen terör ve ajanlık suçlamalar asılsızdır*, “Yeni Balkan“, 27.2.2023.

⁵ Салим Керими, *Контрверзиите околу иселувањето на Турците (1)“; Иселувањето на Турците беше планско и систематско (2); и, Размерите и карактерот на иселувањето (3)*, „Утрински весник“, 30 јануари; 16 Февруари; и 16 март 2017 год; *Иселувањето на Турците беше смислена политика: Интервју со историчарот Салим Керими*, „Независен весник“, 8 Април 2023.

jeziku⁸, koji su objavljeni u pojedinim časopisima, novinama i portalima, uglavnom u Makedoniji i Albaniji, ovoga puta osvrnuću se samo na važne komentare i zaključke g. Zorana Janjetovića. Prije nego što pređem na analizu sadržaja navedenog rada, prvo ću ukratko iznijeti nekoliko mojih općih primjedbi:

- Po nacionalnosti nisam „albanski autor”, kako je navedeno u pomenutom radu g. Z. Janjetovića, već makedonsko-turski autor, iako po majci ima nečeg albanskog u meni;

- Prilikom citiranja djelova iz moje pomenute knjige, u skoro svim fusnotama g. Z. Janjetović je naveo pogrešne brojeve stranica knjige. Ne znam koju verziju teksta moje knjige je koristio kada je pisao svoj rad. Inače, pomenuta moja knjiga u Beogradu može da se nađe u Narodnoj biblioteci Srbije i u Biblioteci Instituta za noviju istoriju Srbije;

- Pisati/tretirati iseljavanje muslimanskog stanovništva (dvije) Jugoslavije u Tursku i ne pominjati stavove/ocjene nijednog bošnjačkog autora, posebno stavove i ocjene prof. dr. Safeta Bandžovića i prof. dr. Sabine Pačariza, po mom mišljenju, je vrlo problematično, ili, tačnije rečeno, vrlo simptomatično.

U vezi sa sadržajem teksta pomenutog rada g. Z. Janjetovića, ovom prilikom želim da iznesem sledeće stavove i komentare:

1. Njegov zaključak: *Krišćanske države koje su rasparčale nekadašnje osmanske teritorije ponekad su podsticale iseljavanje, a nekada samo tolerisale. Kraljevina Jugoslavija je nastavila tu tradiciju. Međutim, kada su komunisti došli na vlast nakon Drugog svetskog rata, radikalno su promenili politiku u svim sferama, pa i u emigraciji*⁹, po mom dubokom uverenju, nije tačan. Evo zašto:

- Istorijske činjenice sadržane u raznim dokumentima¹⁰, knjigama¹¹ i drugim materijalima¹² eksplicitno potvrđuju da je do kraja Drugog svetskog

⁶ Salim Kadri Kerimi, *Me rastin e 65 vjetorit nga egzodi i Turqve nga Maqedonija në Turqi (1-4)*, “Gazeta Impakt”, 28 Maj; 6 Qershor; 11 Qershor; dhe 17 Qeshor 2018.

⁷ *Истоветност, сличности и разлике емиграционе политике Краљевине Југославије и ФНР Југославије - Неслагање са неким тезама др. Едвина Пеза*, salimsblog.wordpress.com, 29 Новембар 2016.

⁸ Salim Kerimi, *The Emigration of Turks from Peoples Republic of Macedonia to Turkey, after the Second World War*, salimsblog.wordpress.com, 18.10.2017; *My opinion on the conclusion of an unnamed author, regarding the reasons for emigration of Turks from Macedonia to Turkey*, salimsblog.wordpress.com, 3.12.2017; *One more example how the issue of migration of Turks and Albanians from Yugoslavia/ Macedonia, to Turkey, is treated/ mistreated*, salimsblog.wordpress.com, 17.12. 2017.

⁹ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 94.

¹⁰ *Записник са Седнице Министарског савета Краљевине СХС, 21 септембра 1919* (Богдан Кризман; Богумил Храбак - *Записници са седница делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919-1920*, ИДН - ОИИ, Београд 1960); *Записник*

rata odnos jugoslovenskih/srpskih vlasti prema nacionalnim i verskim manjinama, a posebno prema Albancima i drugim muslimanima, bio krajnje nehuman, a po nekim elementima, fašizoidan/genocidan¹³. Drugim riječima, u navedenim i drugim dokumentima jugoslovenskih/srpskih zvaničnih vlasti, između ostalog, na vrlo eksplicitan način, predstavljeni su konkretni planovi i namjere za čišćenje jugoslovenske teritorije od muslimanskog stanovništva, a prije svega od Albanaca i Turaka;

- „Iseljavanje muslimana iz obje Jugoslavije bilo je dio šire 'deosmanizacije' (deislamizacije - m.z) Balkana, koju su podržavali i provodili balkanski režimi, bez obzira na njihov ideološki profil”¹⁴. Dakle, stare jugoslovenske vlasti nisu samo „podsticale i tolerisale“, već su kontinuirano i sistematski radile na etničkom čišćenju jugoslovenske teritorije od neslovenskih elemenata, uključujući i od muslimanskog stanovništva, a pre svega od Albanaca i Turaka;

- „... prema projektu iz 1935. godine, jugoslovenske vlasti su predlagale vrlo konkretne mere za podsticanje iseljavanja Albanaca: suzbijanje antiemigrantske propagande koja je dolazila iz Tirane, pozivanje 'neslovenskih regruta' na vojne vežbe što je češće moguće, premeštanje 'neslovenskih činovnika' u druge delove zemlje, kažnjavanje roditelja učenika, sve češće

Интерминистеријалне конференције, одржане у Министарству иностраних послова, 20 септембра 1935, по питању исељења несловенског становништва из Јужне Србије; Проект Ужег комитета Интерминистеријалне конференције за исељавање несловенског становништва из Јужне Србије, од 24 септембра 1935; Инструкција Д. Михајловића (стр. пов. Д. Бр. 370, од 20 децембра 1941); Извештај четничког команданта Павле Ђуришић, од 13 фебруара 1943; Наредба Д. Михајловића бр.523/524; Документ о националном питању у Македонији, Црној Гори и Косову, који је припремио Моша Пијаде и елаборирао на Петој земској конференцији у 1940 год. (АЈ, СК СКЈ, 1940/14–12, [прилог.] 1–5), и др.

¹¹Altan Deliorman - *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e – Büyük darbe, Bayrak-Basım-Tanıtım, İkinci Baskı*, İstanbul 2011; Ferid Muhic, *Islamski identit Evrope*, CNS, Sarajevo 2014; Борче Илиевски, *Политиката на Кралството СХС/Југославија кон миграционите движења на турското и муслиманско население од Вардарскиот дел на Македонија, 1918-1941*, „Годишен зборник“, 305; Владимир Ортаковски, *Малцинствата на Балканот*, Скопје 1998; Safet Vandžović, *Iseljavanje Muslimana Crne Gore u Tursku 1877-1940*, Књига I, ММСГ, Podgorica 2011; е) Богумил Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и Македонији од краја 1912 до краја 1915*, Врање1988; Milovan Djilas, *Wartime: With Tito and Partisans*, London 1977, 140; з) Vladimir Dedijer, *Dnevnik I - 1941-1942*, Четрво издание, Rijeka 1981, 78, 123, 199; Vladimir Dedier i Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima*, Sarajevo 1990, 138, 139; Misha Glenny, *The Balkans - Nationalism, War and the Great Powers - 1804-1999*, Viking 2000, и др.

¹²Васа Чубриловић, *Истеривање Албанаца*, Београд 1937; Васа Чубриловић, *Мањски проблем у Новој Југославији*, Београд 1944; *Елаборат П.Кумовића: Проблеми и методе исељавања Албанаца и Турака из Јужне Србије у Турску*, од 23. децембра 1938 (ДАРМ, Фонд: 613); Иво Андрић, *О албанском питању* (1939); Стеван Мољевић, *Хомогена Србија* (1941); Проекте: Ј. Цвијића, В. Ђорђевића, И. Вукотића, и др.

¹³Салим Кадри Керими, *Истоветност, сличности и разлике емиграционе политике Краљевине Југославије и ФНР Југославије - Неслагање са неким тезама др. Едвина Пеза*, salimblog.wordpress.com, 29 Новембар 2016.

¹⁴Vladan Jovanović, *Kolonizacija Kosova*, Pešćanik, 30.3.2013.

najave stočne bolesti u albanskim selima, zabrana sadnje duvana, nacionalizacija ličnih i geografskih imena i slično¹⁵.

- Ovakav, ili još gori, odnos prema muslimanskom stanovništvu Jugoslavije produžili su i praktikovali eksponenti kralja Petra II, u saradnji sa okupatorskim vlastima, i tokom Drugog svjetskog rata¹⁶. Drugim riječima, za razliku od perioda između dva svjetska rata, kada su tadašnje vlasti Kraljevine SHS/Jugoslavije planski, sistematski i smišljeno radile na podsticanju i sprovođenju iseljavanja muslimanskog stanovništva, bez većih nasilnih mjera, tokom Drugog svjetskog rata, akcije, posebno četnika Draže Mihajlovića, za istrebljivanje muslimanskog stanovništva i zastrašivanje preživjelih, bila je stalna praksa uz znanje i dozvolu kralja Petra II i okupatorskih vlasti. Prema turskom istoričaru Altan Deliorman¹⁷, tokom Drugog svjetskog rata likvidirano je oko 250.000 muslimana u raznim dijelovima Jugoslavije, posebno u Bosni. Zločine nad jugoslovenskim muslimanskim stanovništvom i posebno nad Bošnjacima, tokom Drugog svjetskog rata, potvrđuju i drugi autori, među kojima i Vladimir Dedijer¹⁸, Antun Miletić i Milovan Đilas¹⁹, Miša Gleni²⁰, i drugi.

- „Ratni zločini nad sandžakim i kosovskim muslimanima i rušenje verskih objekata takođe su izazvali stanje kolektivnog straha i osećaj egzistencijalne ugroženosti²¹;

- „...njihovo (navodno - m.z)²² skromno učešće u antifašističkom pokretu svrstavalo ih je u 'nepoželjne' i 'nelojalne' manjine čak i u Titinoj Jugoslaviji. Zbog tog razloga već 1945. godine Sandžak gubi svoju teritorijalnu autonomiju, predviđenu samo dvije godine ranije u Pljevljima, kada je osnovan ZAVNO Sandžak. Mjere 'retorzije' i obračuna sa 'reakcijom' i 'klasnim neprijateljem' dovele su februara 1945. do uvođenja vojne uprave na Kosovu, pri čemu je mnogo civilnog stanovništva stradalo, a mnogi su napustili zemlju²³.”

2. Teza/ zaključak g. Z. Janjetovića da, ... *jugoslovenske vlasti ni na koji način nisu podržavale iseljavanje Albanaca, već su pokušavale da ga*

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Opširnije podatke o ovome, između ostalog, može se naći i radu g. Dimitrije Matića. (Приказ књиге Владимира Петровића, *Етничко чишћење. Генеа концепта*, Београд: Институт за савремену историју, Архипелаг 2019, *Токови историје*, 3/2020.

¹⁷ A. Deliorman, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e*, 148.

¹⁸ V. Dedier, *Dnevnik I...*; V. Dedier i A. Miletić, *Genocid*.

¹⁹ M. Đilas, *Wartime*.

²⁰ M. Glenny, *The Balkans*.

²¹ *Турска регионална сила? Уредили Миша Ѓурковић и Александар Раковић - Владан Јовановић, Југословенско - турски демографски аранжмани до средине педесетих година 20. века*, IES, Београд, 22.12.2013, 206.

²² Teza o navodnom skromnom učešću muslimanskog stanovništva Jugoslavije u antifašističkom pokretu, po meni, je pogrešna/netačna – broj posebno Bošnjaka i Turaka koji su učestvovali u NOB i dali svoj život za Novu Jugoslaviju“ nije bio „skroman“ već velik.

²³ B. Јовановић, *Југословенско - турски демографски*, 207.

zaustave²⁴, po mom mišljenju, takođe je netačna i naučno nepotkrepljena. Naime, istina je da je u mojoj knjizi proces iseljavanja muslimanskog stanovništva (dvije) Jugoslavije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, prikazan/ ocijenjen kao „prisilni”, a nikako kao „dobrovoljni” proces, kao što je g. Z. Janjetović pokušao da predstavi iseljavanje Albanaca, Turaka i drugih muslimana sa Kosova i drugih delova Jugoslavije. Ali uopšte nije tačno da su navodno samo albanski i bošnjački autori došli do takvog zaključka, kako stoji u fusnoti br. 2 „originalnog naučnog rada“ g. Z. Janjetovića. Da je ovaj proces bio „forsiran“, a nikako „dobrovoljan“, odavno su zaključili ne samo albanski i bošnjački autori, već i veliki broj drugih autora (turski, makedonski, američki, engleski, uključujući i neke srpske, i dr. autore). Inače, zašto bi nekoliko stotina hiljada Turaka, Albanaca, Bošnjaka i Torbeša, u mirnodopskim uslovima, bilo dovođeno u situaciji da napuste svoja vjekovna ognjišta? Ima li „normalnog” čovjeka na našoj Planeti (Zemlji) koji bi iz „čistog mira”, u mirnodopskim uslovima, napustio svoj dom da bi otišao u nepoznato? Po mom mišljenju, sigurno nema stotina.

U ovoj fazi mog istraživanja, nije mi poznato da li su i vlasti nove Jugoslavije pripremale slične elaborate i projekte, ali kada se govori i piše o iseljavanju Turaka i drugog muslimanskog stanovništva Jugoslavije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, sljedeće činjenice su neosporne:

a) Počevši od samog početka 50-ih godina 20. vijeka, pomenute vlasti, na najvišem nivou, počeli su pregovore sa turskim zvaničnim institucijama, za obeštećenje imovine muslimanskog stanovništva, koje se iselilo u Tursku u periodu od 1934. do 6. aprila 1941. godine, za koji su između dvije zemlje potpisane: *Protokol o obeštećenju turske imovine i imovinskih interesa u Jugoslaviji* (5. januara 1950), *Ugovor o obeštećenju turskih imanja i imovine u Jugoslaviji* (31. jula 1954) i još tri prateća dokumenta (13. jula 1956) o načinu sprovođenja odredaba protokola i sporazuma;

b) Da bi se nekako realizovale odredbe jugoslovensko-turske konvencije, iz 1938. godine, u istom periodu, otpočeli su kontakti za ugovorno regulisanje iseljavanja pomenutog stanovništva, usled čega su, prvo je između predsednika Josip B. Tito i MIP Turske Fuad Keprili (Fuad Köprülü), 22. januara 1953. postignut tzv. „Džentlmenški sporazum”²⁵, a u aprilu iste godine potpisan je “Ugovor između DSIP-a FNR Jugoslavije i Ambasade Republike Turske u Beogradu, o iseljavanju Turaka”²⁶;

²⁴ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 114.

²⁵ Nakon opširnih istraživanja došao sam do zaključka da je, „Džentlmenški sporazum“ ipak bio usni sporazum, dok „Ugovor između DSIP FNR Jugoslavije i Ambasade Republike Turske u Beogradu, o iseljavanju Turaka“, predstavljao operacionalizacija prethodno postignutog usnog sporazuma (Tito-Keprili).

²⁶ Opširnije informacije oko potpisivanju ovog sporazuma, pored ostalog, mogu se naći i u sledećim dokumentima: *Платформа у вези детаља око исељавања Турака и мишљење Правног сектора ДСИП*, од 1953 год; *Упутство ДСИП ФНРЈ*, бр. 8007, од 9. маја 1953. год; *Прилог бр. 4 Информације Амбасаде ФНРЈ у Анкари; Радна забелешка, ДСИП ФНРЈ*, дов. бр. 17690, од 18. септембра 1954. год; *Zabeleška o razgovoru Državnog savetnika za*

v) U to vrijeme, na primjer, makedonske vlasti, na čelu sa Lazarom Koliševskim, nisu bili nimalo protiv ideje i planova za iseljavanje pomenutog stanovništva, naprotiv, on i njegovi istomišljenici bili su vrlo aktivno uključeni u propagandi za podsticanje i omasovljivanje procesa iseljavanja pomenutog stanovništva, što se, između ostalog, vidi i iz intenzivne komunikacije Lazara Koliševskog sa Kabinetom Aleša Beblera, podsekretara u DSIP-u FNR Jugoslavije, i Aleša Beblera sa Milanom Ristićem. Tadašnje makedonske vlasti, također, bile su inicijatori „zloupotrebe“ postignutog sporazuma, dozvoljavajući iseljavanje ne samo malog broja Turaka, iz humanitarnih razloga (zbog humanitarnog spajanja porodice), kako je zapravo dogovoreno između Jugoslavije i Turske, ali i svo tursko i ostalo muslimansko stanovništvo. Drugim riječima, pomenute vlasti su se, s jedne strane, zalagale za što veće masovno iseljavanje navedenog stanovništva, dok su istovremeno pokušavale da prikriju činjenicu da je to ugovorno regulisano. To se najbolje vidi u odgovoru L. Koliševskog na V-tom pitanju iz njegovog intervjua za „Novu Makedoniju“ („Нова Македонија“), od 28. marta 1954. godine, kada je na pitanje novinara:

*U tom smislu, među manjinama je lansirana vijest da postoji ugovor naše zemlje i Turske da se svi Turci ise. Koji su pravi razlozi da reakcionarna propaganda pokrene ovu vest?*²⁷, L. Koliševski je, u uslovima kada je znao da je pre oko godinu dana postignut/potpisan sporazum između Jugoslavije i Turske, između ostalog naveo i sledeće:

*Ne treba objašnjavati koliko je glupa i bez ikakvog razumnog osnova vijest da je sklopljen nekakav sporazum o iseljavanju Turaka. Ni u prošlosti ni sada naša Vlada nije zaključivala nikakve tajne ugovore,...*²⁸;

g) „Smatrajući tursku i albansku manjinu budućim emigrantima, vlasti u Makedoniji su postepeno prestale da stipendiraju djecu turske nacionalnosti. Ista motivacija bila je i iza prakse otpuštanja turskih službenika i rukovodilaca”²⁹;

d) „Metodologija emigracije bila je slična i u monarhističkoj i u socijalističkoj Jugoslaviji, počevši od obaveze istupanja iz jugoslovenskog državljanstva, jednostavne procedure za iseljavanje, do birokratskih komplikacija za potencijalne povratnike (kojih je bilo mnogo)”³⁰.

Iznese i mnoge druge činjenice pokazuju i nedvosmisleno dokazuju da su 50-ih i 60-ih godina 20. vijeka tadašnje jugoslovenske vlasti iza kulisa

inostrane poslove dr. Milana Bartoša, sa turskim Ambasadorom 31. marta 1955. godine. (ДА МСП РС; ПА; 1955; ф. 68; сиг. 47264); i u drugim dokumentima. Ovi i veliki broj drugih dokumenata, u vezi ovog pitanja, čuvaju se u Diplomatskom arhivu SSIP nekadašnje SFR Jugoslavije, odnosno MIP Republike Srbije.

²⁷ Интервју Лазара Колишевског за „Нова Македонија“, од 28. марта 1954; Лазар Колишевски, *Аспекти на македонското прашање*, „Култура“, Скопје 1962, 305-313.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vladan Jovanović, *Iz FNRJ u Tursku*, Pešćanik, 23.6.2013.

³⁰ Vladan Jovanović, *Kolonizacija Kosova*, Pešćanik, 30.3.2013.

krojile planove da u mirnodopskim uslovima i bez objektivnih razloga navedu Turke i ostalog muslimanskog stanovništva da napuste svoja stoljetna ognjišta i odu u Tursku. Drugim rečima, imajući u vidu navedeno i mnoge druge činjenice, manje upućenima u ovu problematiku jasno je da se iseljavanje Turaka i ostalog muslimanskog stanovništva iz Jugoslavije u Tursku, posebno nakon Drugog svjetskog rata, nije dogodilo dobrovoljno, kako tvrdi g. Z. Janjetović. Svima je jasno da niko na ovom svijetu, uključujući i prostodušne Turke i pripadnike drugog muslimanskog stanovništva Jugoslavije, ne bi jednostavno napustile svojih ognjišta, a da na to nisu bili prisiljeni/ usmjereni (na otvoren ili suptilan način).

Dakle, zaključak g. Z. Janjetovića: *Da bi ostale u dobrim odnosima sa novim saveznikom, Turskom, jugoslovenske vlasti su bile spremne da tolerišu ograničeno iseljavanje etničkih Turaka, ali da bi sačuvale kredibilitet sopstvene politike, nisu bili voljni da dopuste iseljavanje svih ljudi nezadovoljnih socijalističkim sistemom,*³¹ također nije tačan, između ostalog, imajući u vidu konačan broj (oko 400.000) iseljenika.

Ako je ... već 16. marta 1955. godine na sastanku sa potpredsjednikom Vlade Aleksandrom Rankovićem odlučeno da se iseljavaju samo pravi Turci, a ne Albanci ili makedonski muslimani³², kako je naveo g. Z. Janjetović, onda zašto taj isti Aleksandar Ranković i drugi najviši jugoslavenski rukovodioci „izašli u susret”, odnosno prihvatili predlog makedonskih institucija za „liberalizaciju” iseljeničkog procesa, odnosno da se dozvoli iseljavanje ne samo deo Turaka, već i svih Turaka i ostalog muslimanskog stanovništva?! Da je Aleksandar Ranković³³ odigrao veliku ulogu u pokretanju i omasovljavanju procesa iseljavanja muslimanskog stanovništva, uključujući i kosovske Albance, između ostalog, govori i činjenica da je nakon Brionskog plenuma CK SKJ (jun 1966), odnosno nakon njegovog uklanjanja iz političkog života, potpuno prestalo iseljavanje Albanaca sa Kosova, SR Makedonije i Južne Srbije.

3. Zaključak g. Z. Janjetovića: *Razlozi za iseljavanje muslimanskog stanovništva bili su višestruki i ne mogu se svesti samo na političke...*³⁴, po mom mišljenju, također je netačan. Naime, ako vlasti nove Jugoslavije nisu imale planove za „oslobađenje” od vlastitog lojalnog muslimanskog stanovništva, kako tvrdi g. Z. Janjetović, onda:

- Zašto su pomenute vlasti uopće ušle u pregovore sa Republikom Turskom?;
- Zašto su se pregovori vodili u tajnosti?;

³¹ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 113.

³² *Ibidem*, 100.

³³ U ime istorijske istine, kada se govori o zadnjim/nečasnim namerama jugoslovenskih vlasti premamuslimanskog stanovništva, u ovoj prilici, po meni, treba istaknuti da A. Ranković bio samo jedan od egzekutora politike tadašnjih jugoslovenskih rukovodilaca.

³⁴ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 102.

- Zašto se od domaće i međunarodne javnosti skrivalo da je iseljavanje ugovorno regulisano?;

- Zašto nadležne jugoslovenske/republičko-pokrajinske institucije ništa nisu preduzele da spreče i kazne misionare iz zemlje i inostranstva (iz Turske), koji su učestvovali u kampanji podsticanja i masovnog iseljavanja pomenutog stanovništva?;

- Zašto su oni sami - čelnici NR Makedonije i NR Srbije (Lazar Koliševski, Jovan Veselinov, i dr) učestvovali u kampanji za podsticanje i omasovljavanje iseljavanja pomenutog stanovništva)?³⁵;

-Zašto se protivnici emigracije, na primjer, albanskog stanovništva, tretirani kao državni neprijatelji - nacionalisti, iredentisti?;

- Zašto je jugoslovenskim DKP-ima u Ankari i Istanbulu naređeno da odbiju zahteve svih onih razočaranih emigranata, koji su želeli da se vrate u Jugoslaviju?

Ili, ukoliko agrarna reforma, kolektivizacija zemljišta, ograničenje maksimalnog iznosa zemlje (do 10 ha po porodici), nacionalizacija privatne svojine, zabrana nošenja zara i feredža i druge mjere, koje su sprovele tadašnji jugoslovenski vlasti, bili glavni razlog za iseljavanje, onda:

- Zašto, na primer, ostali (hrišćanski) građani (Makedonci, Srbi, Vlasi, čak i Albanci - hrišćani, itd) nisu emigrirali iz NR Makedonije? Pomenute i druge mjere i reforme nisu sprovedene/primijenjene za sve građane bez izuzetka, a ne samo za Turke i ostalo muslimansko stanovništvo, zar ne?;

- Zašto su Turci, Albanci, Torbeši i Bošnjaci iz Jugoslavije emigrirali u Tursku u periodu između dva svjetska rata, kada su im tadašnje vlasti bivše Jugoslavije „de jure“ i „de facto“ priznale/garantovale i u praksi omogućile da uživaju/practiciraju sva vjerska prava i slobode?!

Razlozi za masovno iseljavanje pomenutog stanovništva, prema raznim istraživačima, bili su različiti, uključujući i: novi socijalistički sistem zemlje, preduzete mjere u tom pogledu, navodna vjerska i intelektualna zaostalost muslimanskog stanovništva, rodbinske veze, vjerski fanatizam, odnosno ograničavanje vjerskih sloboda, utjecaj „reakcije“, ukidanje privatne svojine, agrarna politika, itd. Po mom mišljenju i dubokom uvjerenju, navedeni i mnogi drugi „razlozi“ mogu se tretirati samo kao dodatni motivi, ali je glavni i jedini razlog iseljavanja nekoliko stotina hiljada muslimana ipak bio odnos tadašnjih vlasti prema navedenom stanovništvu, koje potajno bio tretirano kao nepoželjno. Drugim riječima, iseljavanje muslimanskog stanovništva, 50-ih i 60-ih godina prošlog vijeka, nije se dogodilo tek tako, iz „čistog mira“, već je to tajno dogovoreno, svesrdno podsticano i „uspješno“ realizovano. Da je obrnuto, tadašnje vlasti sigurno ne bi dozvolile da uđu u tajnu „trgovinu“ sa

³⁵ Kako je navedeno u knjizi dr. Safeta Bandžovića, *Iseljavanje muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991, 103, na primer, nakon Drugog svetskog rata, Jovan Veselinov, načelnicima sandžačkih opština poručivao je: *Učite škole, služite vojsku i selite se. Ne možemo svuda podizati fabrike.* Lazar Koliševski, u citiranom intervjuu za „Нова Македонија“, 28. marta 1954. god, na najeksplicitan način zalagao se za nesprečavanje onih Turaka koji žele da se iseljavaju u Tursku.

Turskom oko iseljavanja jugoslovenskih Turaka, a postignuti dogovor³⁶ ne bi bio zloupotrebjen, od strane samih nadležnih organa, imajući u vidu da su dozvolili iseljavanje svih Turaka i velikog broja „neturskih” muslimana. Povremene mjere koje su poduzete da bi se navodno spriječilo iseljavanje „neturskih muslimana”, po mom mišljenju, bile su čista farsa relevantnih faktora i institucija tog vremena. Naime, da je podjela teritorije NR Makedonije na tzv „dozvoljeni” i „zabranjeni” blokovi su navodno preduzeti da bi se sprečilo iseljavanje Albanaca, Bošnjaka i Torbeša, bila formalna („pro forme“), odnosno da bi se zamazale oči domaćoj i međunarodnoj javnosti, što između ostalog, potvrđuje i konačni rezultat navedenog procesa - od ukupno oko 250.000 iseljenika³⁷ samo iz NR/SR Makedonije, oko 130.000 su bili Albanci, Torbeši i Bošnjaci, dok su preostalih oko 120.000 bili Turci. Dakle, imajući u vidu navedene i druge neosporne činjenice, i zaključke g. Z. Janjetovića da:

a) *Novojugoslovenske vlasti... želele su da ograniče iseljavanje na bliske rođake prethodnih emigranata, ali su onda, verovatno na turski zahtev, počele da protežu uslove. Istovremeno, zbog pritužbi Turaka da se previše Albanaca i makedonskih muslimana prijavljuje za emigraciju, jugoslovenske vlasti su odlučile da ograniče iseljavanje na 'prave Turke'...*³⁸; i,

b) *...djelimično iseljavanje etničkih Turaka bilo je prihvatljivo, ali se potpuni odlazak muslimana, posebno Albanaca, smatrao politički štetnim. Kako bi se to spriječilo, makedonska teritorija je podijeljena u 'blokove', ovisno o broju etničkih Turaka. Od onih sa većim brojem Turaka iseljavanje je bilo dozvoljeno, ali iz onih sa manjim brojem nije*³⁹, mislim da su netačne i neistinite. Ponavljam, *do „liberalizacije iseljeničkog procesa” nije došlo „na zahtjev Turske”, kako navodi g. Z. Janjetović, već na zahtjev makedonskih vlasti i uz dozvolu i saglasnost jugoslovenskih saveznih institucija.*

Egzodus oko 400.000 muslimana iz Jugoslavije u Tursku, u mirnodopskim uslovima, prikazati kao rezultat rodbinskih veza potencijalnih emigranata sa njihovim rođacima u Turskoj, i kao rezultat propagandne aktivnosti rodbine i drugih posjetilaca iz Turske, kao što to čini g. Z. Janjetović, a da pritom ne pominjemo učešće u istoj propagandnoj aktivnosti raznih srpskih i makedonskih zvaničnika i drugih lokalnih misionara, kao i činjenicu da veliki broj emigranata nije imao rodbinu u Turska, po mom mišljenju, je nemoralno, odnosno svjesno iskrivljavanje činjeničnog stanja vezanog za navedeni proces iseljavanja muslimana u Tursku. Dr. Vladan Jovanović bio je sasvim u pravu kada je zaključio da je *Jugoslavija, bez obzira na karakter svog državnog ustrojstva, bila 'saučesnik u zločinu' koja je velikodušno prihvatila tursku*

³⁶ „Džentlemenski sporazum“ između predsednika J.B. Tita i MIP Turske F. Keprilija, koji u aprilu iste (1953) godine je efektuiran sa potpisivanjem „Ugovora između DSIP FNR Jugoslavije i Ambasade Republike Turske u Beogradu, za iseljavanje Turaka“.

³⁷ Odnosno oko 60% turskog i oko 16% tadašnjeg ukupnog stanovništva NR/ SR Makedonije.

³⁸ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 99.

³⁹ *Ibidem*.

ideju i razradila je do tančina⁴⁰, te da je *Uključivanje Albanaca u takav migracioni proces i njihovo isticanje u prvi plan bila je isključiva ideja srpske i jugoslovenske vladajuće elite*⁴¹. Prema njegovim rečima, *Ratni zločini (pre svega četničkih jedinica) nad sandžačkim i kosovskim muslimanima i rušenje verskih objekata takođe su podgrevali stanje kolektivnog straha. Dalja iseljavanje su podsticli razni rigorozni zakoni socijalističkog režima o zabrani šerijatskih sudova i vjerskih škola, nošenje feredže i drugih 'ateističkih' propisa koji su zadirali u patrijarhalni svijet muslimana (bračni zakon, obavezno školovanje). ... I u međuratnom i posleratnom periodu velike akcije razoružanja kosovskih Albanaca prethodile su velikim iseljeničkim talasima...*⁴².

4. Što se tiče „dileme” g. Z. Janjetovića, da li je montirani sudski proces protiv članova Organizacije Turaka iz NR Makedonije – „Judžel” predstavljao zastrašivanje etničkih Turaka i dali navedeni „sudski” proces ... *je izazvao strah među etničkim Turcima koji su jedva čekali da se otvore granice da bi mogli da se iseljavaju*, kao dobar poznavalac ovog pitanja⁴³, ovom prilikom, ukratko hteo bih navesti sljedeće: Montirani sudski proces i posebno drakonske kazne izrečene protiv 64 lica⁴⁴ – članova pomenute Organizacije, i te kako je predstavljalo jedan od glavnih motiva za omasovljivanje iseljavanja Turaka, posebno iz NR Makedonije. Kao što je već poznato, na kraju petodnevnog montiranog sudskog procesa u Skoplju (19-24. januara 1948), za izmišljena dela, protiv četiri osobe – Šuaip Aziz Ishak (Şuaip Aziz İshak), Ali Abdurahman Ali (Ali Abdür Rahman Ali), Nazmi Omer Jakup (Nazmi Ömer Yakup) i Adem Ali Adem (Adem Ali Adem), osuđeni su na smrtnu kaznu, koja je između 26. i 27. februara iste godine i izvršena, dok je preostali 60 osoba osuđeno na kaznu zatvora u trajanju od nekoliko mjeseci do 20 godina. Pitanje g. Z. Janjetovića: *Ako je to bio glavni razlog emigracije, zašto bi proces kulminirao tek deset godina kasnije i zašto bi se nastavio (iako ne tako intenzivno kao između 1954. i 1958) do 1960-ih?*⁴⁵, po mom mišljenju, je smiješno/neozbiljno, iz prostog razloga što, kako je i sam g. Z. Janjetović naveo u svom pomenutom radu, u prvim godinama nakon rata, odnosno do 1953. godine, jugoslovenske vlasti nisu dozvoljavale iseljavanje pomenutog stanovništva.

5. Nije tačno da na str. 162 i nigde drugdje u mojoj citiranoj knjizi ili u bilo kom drugom članku nisam naveo da je broj iseljenih Albanaca iz Makedonije ili Jugoslavije iznosio 500.000 ljudi, kako je naveo g. Z. Janjetović

⁴⁰ Vladan Jovanović, *Kolonizacija Kosova*, Pešćanik, 30.3.2013. (Riječ “saučesnik u zločinu” je podvučen i boldiran sa moje strane).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ja sam autor prve i zasada jedine knjige, na makedonskom jeziku (*Судбината на Организацијата Јуџел - Судскиот процес против Јуџелциите*, „Адексам“, Гостивар 2022), o ovom tragičnom događaju.

⁴⁴ A ne protiv 17 lica, kako što je preneto u pomenutom članku g. Z. Janjetovića.

⁴⁵ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 102.

u fusnoti broj 42 svog „naučnog” rada. *Prema mojim proračunima, baziranim prvenstveno na podacima zvaničnih institucija FNRJ/SFRJ, au tom okviru i NR/SR Makedonije, ukupan broj iseljenih muslimana iz Jugoslavije u Tursku, nakon Drugog svjetskog rata, bilo je oko 400.000 ljudi. U istom periodu, broj muslimanskih iseljenika samo iz NR/SR Makedonije iznosio je oko 250.000 ljudi, od čega oko 120.000 Turaka, oko 90.000 Albanaca (oko 75.000 iz NRM/SRM i oko 15.000 doseljenika, uglavnom sa Kosova), a preostalih oko 40.000 osoba, bilo su Torbeši/Goranci, oko 30.000 i Bošnjaka, oko 10.000 ljudi*⁴⁶ (Podatke o ukupnom broju iseljenih Torbeša i Bošnjaka treba uzeti s rezervom, jer nema konkretnih podataka u zvaničnim dokumentima iz tog perioda). Inače, cifru od oko 400.000 iseljenih muslimana iz Jugoslavije u Tursku potvrđuju, između ostalih, i zvanične jugoslovenske institucije i konkretno Ambasada FNR Jugoslavije u Turskoj⁴⁷.

6. Konačan zaključak g. Z. Janjetovića da njegov članak ... *pokazuje da jugoslovenske vlasti ni na koji način nisu podržavale iseljavanje Albanaca, već su pokušavale da ga zaustave*⁴⁸, po mom mišljenju, pokazuje, da, nažalost, u trećoj deceniji 21. vijeka pojedini istoričari još nisu u stanju neke događaje iz prošlosti, uključujući i pitanje fingiranog iseljavanja muslimanskog stanovništva iz Jugoslavije u Tursku, da analiziraju na pragmatičan/objektivan način. Jednim takvim postupkom isti istoričari, na neki način, postaju saučesnici u kreiranju i vođenju pogrešne/štetne politike političara svojih zemalja.

7. I sasvim na kraju ovog rada, želim da podvučem sledeće: od svih zaključaka g. Z. Janjetovića, koji su izneseni u pomenutom članku, ja se mogu složiti jedino sa njegovom konstatacijom da broj Albanaca koji su emigrirali iz Jugoslavije u Tursku, nakon Drugog svetskog rata, nikako nije bio onoliko koliko ih prikazuju neki albanski istoričari. I po mom mišljenju, taj broj nije toliko veliki, kao što se predstavlja sa strane albanskih istraživača, sa kojima ja, također, polemishem i o broju Turaka u Makedoniji, o broju turskih iseljenika iz Makedonije u Tursku, o (ne) tačnosti statističkih podataka iz popisa stanovništva NR Makedonije u 1948. i 1953. godine, o odnosu osmalijskih i kasnije turskih vlasti prema Albancima, itd.

⁴⁶ Салим Кадри Керими, *Иселувањето на Турците од Македонија во Турција по Втората светска војна*, „Академски печат“, Скопје 2021, 321.

⁴⁷ *Ambasada FNR Jugoslavije u Turskoj* (ДА МСП, ПА Турска, фасц. 109 (1949), лист 131, „Муслимански исељеници југославенског поријекла у Турској”, Анкара, 9. 12. 1949); Navodi dr. V. Jovanovića, izneti u njegovom radu: *Jugoslovensko-turski demografski aranžmani do sredine pedesetih godina 20. veka*, po kojim: a) „Socijalističke vlasti FNRJ su baratale informacijom da je u Turskoj 1949. bilo oko 450.000 muslimana koji su došli sa jugoslovenskih prostora“; i, b) „Činjenica je da je u periodu 1952–1965. skoro 390.000 Turaka i Albanaca dobilo otpust iz jugoslovenskog državljanstva.

⁴⁸ Z. Janjetović, *Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s*, 114.

Zaključak

Sledeće teze, stavovi i zaključci g. Z. Janjetovića, koji su predstavljeni u ovom njegovom radu, ne odgovaraju istorijskoj istini:

- *Krišćanske države koje su rasparčale nekadašnje osmanske teritorije ponekad su podsticale emigraciju, a nekada samo tolerisale. Kraljevina Jugoslavija je nastavila tu tradiciju. Međutim, kada su komunisti došli na vlast nakon Drugog svjetskog rata, radikalno su promijenili politiku u svim sferama, pa i u emigraciji;*

- *...djelimično iseljavanje etničkih Turaka bilo je prihvatljivo, ali je iseljavanje svih muslimana, posebno Albanaca, smatrano politički štetnim. Kako bi se to spriječilo, makedonska teritorija je podijeljena na 'blokove', ovisno o broju etničkih Turaka. Od onih sa većim brojem Turaka iseljavanje je bilo dozvoljeno, ali iz onih sa manjim brojem nije bilo;*

- *Jugoslovenske i srpske vlasti su se od samog početka suprotstavljale iseljavanju neturaka i ta politika je – posebno za muslimane van Makedonije – ostala na snazi dugo vremena. Neosnovane su tvrdnje pojedinih zapadnih autora da su 'srpske' vlasti navodno htele da proteraju Albance. Naprotiv, sve do 1957. godine vlasti u Srbiji su bile protiv iseljavanja sa Kosova, a Savezna vlada je takođe želela da ograniči iseljavanje samo na makedonske Turke; i,*

- *Članak pokazuje da jugoslovenske vlasti ni na koji način nisu podržavale albansku emigraciju, već da su pokušale da je zaustave, po mom mišljenju su neistinite i naučno neutemeljene. Ovo moje mišljenje dijele i mnogi drugi autori (albanski, bošnjački, turski, engleski i drugi, uključujući i neki srpski) istraživači ove problematike. Dakle, istorijske činjenice sadržane u raznim dokumentima eksplicitno potvrđuju da je do kraja Drugog svjetskog rata odnos jugoslovenskih/ srpskih vlasti prema nacionalnim i verskim manjinama, a posebno prema Albancima, Turcima, Bošnjacima i Torbešima/ Gorancima, bio izuzetno nehuman, a po nekim elementima bio fašizoidan/ genocidan. Dakle, stare jugoslovenske vlasti nisu samo „podsticale i tolerisale“ iseljavanje muslimanskog stanovništva, već su kontinuirano i sistematski radile na etničkom čišćenju jugoslovenske teritorije od neslovenskih elemenata, uključujući i od muslimanskog stanovništva, a pre svega od Albanaca i Turaka.*

Činjenice iznesene u ovom i drugim mojim citiranim radovima, kao i u radovima velikog broja drugih autora, pokazuju i nedvosmisleno dokazuju da su 50-ih i 60-ih godina 20. vijeka tadašnje jugoslovenske vlasti iza kulisa kovalale tajne planove da podstaknu Turke i ostalo muslimansko stanovništvo, u mirnodopskim uslovima i bez većih objektivnih razloga, da napuste svoja vjekovna ognjišta i odu u Tursku. Drugim riječima, iseljavanje Albanaca i drugog muslimanskog stanovništva iz Jugoslavije u Tursku, posebno nakon Drugog svjetskog rata, nije se dogodilo dobrovoljno, kako tvrdi g. Zoran Janjetović. Da navedeni stavovi i zaključci gospodina Z. Janjetović nisu tačni, između ostalog, pokazuje i konačan rezultat procesa iseljavanja pomenutog

stanovništva. Naime, od ukupno oko 250.000 iseljenika samo iz Republike Makedonije, oko 90.000 su bili Albanci.

Konačan zaključak g. Z. Janjetovića da, njegov članak ... *pokazuje da jugoslovenske vlasti ni na koji način nisu podržavale iseljavanje Albanaca, već su ga pokušavale zaustaviti*, po mom mišljenju, pokazuje da, nažalost, u trećoj deceniji 21. vijeka, neki historičari još uvijek nisu u stanju da na pragmatičan/objektivan način analiziraju neke događaje iz prošlosti, uključujući i pitanje fingiranog iseljavanja muslimanskog stanovništva Jugoslavije u Tursku.

Summary

The following thesis, views and conclusions of Mr. Zoran Janjetović, which are presented in his work, such as:

- *The Christian states that carved up the former Ottoman territories sometimes encouraged emigration, and sometimes just tolerated it. The Kingdom of Yugoslavia continued that tradition. However, when the communists came to power after the Second World War, they radically changed the policy in all spheres, including emigration;*

- *... partial emigration of ethnic Turks was acceptable, but an all-out flight of Muslims, especially of the Albanians, was deemed politically damaging. In order to prevent that, Macedonian territory was divided into "blocks", depending on the number of ethnic Turks. From those with larger number of Turks emigration was permitted, and from those with smaller number it was not;*

- *Yugoslav and Serbian authorities were opposed to emigration of non Turks from the very beginning, and that policy – especially for Muslims outside of Macedonia – remained in place for a long time. Claims of some Western authors, that 'Serbian' authorities allegedly wanted to expel Albanians are groundless. On the contrary, until 1957 the authorities in Serbia were opposed to emigration from Kosovo, whereas the Federal Government also wanted to limit emigration only to Macedonian Turks; and,*

- *The article shows that the Yugoslav authorities in no way supported Albanian emigration, but rather that they tried to stop it, in my opinion, they are incorrect, scientifically unfounded and lack empirical basis. This opinion of mine is shared by many other authors and researchers (Albanian, Bosnian, Turkish, English, and others, including some Serbian) on this issue.*

Namely, the historical facts contained in various documents explicitly confirm that until the end of the Second World War, the attitude of the Yugoslav/Serbian authorities towards national and religious minorities, and especially towards Muslims and Albanians, was inhumane, and in some aspects genocidal. So, the old Yugoslav authorities did not just „encouraged and tolerated", but continuously and systematically worked for the ethnic cleansing

of the Yugoslav territory from non-Slavic elements, which comprises the Muslim population, and above all the Albanians and Turks.

The facts presented in this and other cited works of mine, as well as in the works of a large number of other authors, show and unequivocally prove that in the 50s and 60s of the 20th century, the then Yugoslav authorities nevertheless made plans behind the scenes and „forced” the Turks and the rest of the Muslim population, during peacetime conditions and without major objective reasons, to leave their homes and go to Turkey. In other words, the emigration of Albanians and other Muslim populations from Yugoslavia to Turkey, before and after the Second World War, did not happen voluntarily, as claimed by Mr. Zoran Janjetović. That his stated views and conclusions are not correct, among other things, is shown by the final result of the mentioned emigration process. Namely, out of a total of about 250,000 emigrants from the Republic of Macedonia alone, about 90,000 were Albanians.

Mr. Z. Janjetović's final conclusion that his article ... *shows that the Yugoslav authorities did not support the emigration of Albanians in any way, but tried to stop it*, in my opinion, it is shown that unfortunately in the third decade of the 21. century, some historians still are not able some events from the past, including the issue of the feigned emigration of the Muslim population of Yugoslavia to Turkey, to analyse in a more objective/more pragmatic manner.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Jugoslovensko-turska konvencija o iseljenju muslimanskog stanovnisa iz Južne Srbije (1938).
2. ДА МСП РС - ПА – 1955 - Фас. 68 - сир. 47264, „Zabeleška o razgovoru Državnog savetnika za inostrane poslove dr. Milana Bartoša, sa turskim Ambasadorom 31. marta 1955.
3. АЈ - Фонд: „Kabinet Predsednika Republike“, KPR-837-I-3-a/119-2, Sig. I-K-182-J.
4. ДА МСП, ПА Турска, фасц. 109 (1949), лист 131, Анкара, 9. 12. 1949.
5. Упутство бр. 8007, ДСУП ФНРЈ, од 9.5.1953 год, до подрачних (републичких/покраинских) органа.
6. DASIP, Beograd, Пов, „Albanci“, 03/3. Decembar (XII) 1953 i 04/1963 s. pov. Državna tajna: „Albanija 1949-1964“.

Knjige/Books:

1. Bandžović Safet, *Iseljavanje Muslimana Crne Gore u Tursku 1877-1940*, Knjiga I, MMCG, Podgorica 2011.
2. Bandžović Safet, *Iseljavanje muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991.
3. Dedier Vladimir i Miletić Antun, *Genocid nad Muslimanima*, Sarajevo 1990.
4. Dedier Vladimir, *Dnevnik I - 1941-1942*, Četvrto izdanje, Rijeka 1981.
5. Deliorman Altan, *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, İkinci baskı, İstanbul 2011.

6. Dilas Milovan, *Wartime: With Tito and Partisans*, London 1977.
7. Glenny Misha, *The Balkans - Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*, Viking 2000.
8. Богумил Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и Македонију од краја 1912 до краја 1915*, Врање 1988.
9. Керими Кадри Салим, *Иселувањето на Турците од Македонија во Турција по Втората светска војна*, „Академски печат“, Скопје 2021.
10. Керими Кадри Салим, Судбината на Организацијата Јуцел - Судскиот процес против Јуделцините, “Адексам“, Гостивар 2022.
11. Колишевски Лазар, *Аспекти на македонското прашање*, Култура, Скопје 1962.
12. Оргаковски Владимир, *Малцинствата на Балканот*, Скопје 1998.
13. *Турска регионална сила?*, Уредили М. Ѓурковиќ и А. Раковиќ, IES, Београд, 22.12.2013.

Џлanci/Articles:

1. Hakif Bajrami, Marëveshja xhentlemene Tito - Kyprii, më 1953 në Split – Dokumenti original i Marëveshjes Tito - Kyprii 1953, *Vjetar*, XXV-XXVI/2001.
2. Hakif Bajrami, Përgatitjet për konventën e tretë jugosllavo–turke për shpërnguljen e shqiptarëve në Turqi (Stamboll, 9 qershor–11 korrik 1938), *Gazeta Lëvizja*, Prishtinë më 17 shkurt 2021.
3. Janjetović Zoran, Emigration of the Kosovo Albanians into Turkey during the 1950s, *Токови историје*, 3/2022.
4. Jovanović Vladan, Iz FNRJ u Tursku, *Pescanik*, 23.6.2013.
5. Jovanović Vladan, Kolonizacija Kosova, *Pescanik*, 30.3.2013.
6. Kerimi Kadri Salim, Iseljavanje Turaka iz Jugoslavije u Tursku: 70. godina od “Džentlenskog sporazuma”, *Historijski pogledi*, god. VI, br. 9, Tuzla 2023, 184-204. <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.9.184>.
7. Kerimi Kadri Salim, Me rastin e 65 vjetorit nga egzodi i Turqve nga Maqedonija në Turqi (1-4), *Gazeta Impakt*, 28 Maj; 6 Qershor; 11 Qershor; dhe 17 Qeshor 2018.
8. Kerimi Kadri Salim, My opinion on the conclusion of an unnamed author, regarding the reasons for emigration of Turks from Macedonia to Turkey, *salimsblog.wordpress.com*, 3.12.2017.
9. Kerimi Kadri Salim, One more example how the issue of migration of Turks and Albanians from Yugoslavia/ Macedonia, to Turkey, is treated/ mistreated, *salimsblog.wordpress.com*, 17.12.2017.
10. Kerimi Salim, The Emigration of Turks from Peoples Republic of Macedonia to Turkey, after the Second World War, *salimsblog.wordpress.com*, 18.10.2017.
11. Yusuf Hamza, Makedonya'da Türk Sorunu, *Birlik*, Üsküp, 1 Ağustos 1996.
12. Виолета Ачковска, Иселувањето на Турците од НР Македонија по Втората светска војна (1945-1960), *Списание „Историја“*, год. XXXVIII/1-2, Скопје 2002.
13. Керими Кадри Салим, Истоветност, сличности и разлике емиграционе политике Краљевине Југославије и ФНР Југославије - Неслагање са неким тезама др. Едвина Пеза, *salimsblog.wordpress.com*, 29 Ноембар 2016.
14. Керими Кадри Салим, По повод 66 годишнината од масовното иселување на турското население од НР Македонија во Република Турција“, *Гласник*, 2019, 163-175.
15. Керими Салим, Контроверзиите околу иселувањето на Турците (1); Иселувањето на Турците беше планско и систематско (2); и Размерите и карактерот на иселувањето (3), *Утрински весник*, 30 јануари; 16 Февруари; и 16 март 2017 год.
16. Матић Димитрије, Приказ књиге Владимира Петровића, *Етничко чистчење. Генеза концепта*, Београд: Институт за савремену историју, Архипелаг 2019, *Токови историје*, 3/2020“.

Intervjui/Interviews:

1. İdam edilişlerinin 75'ci yıldönümü: Yücelcilere yöneltilen terör ve ajanlık suçlamalar asılsızdır, *Yeni Balkan*, 27.2.2023.
2. Kerimi: “Göç, Makedonya’daki Türk ve Diğer Müslüman Halklarına Dayatıldı”, *Yeni Balkan*, 18. Nisan 2016.
3. *Братството и единството меѓу македонскиот народ и националните малцинства веќе стана природно во свеста на луѓето*, „Нова Македонија“, Скопје, 28.3.1954.
4. Иселувањето на Турците беше смислена политика: Интервју со историчарот Салим Керими, *Независен весник*, 8. април 2023.